

David Brolin

Samhällsnyttan och moralen – Arnold Ljungdals kritik av folkhemmets filosofer

Ur *Clarté* 12 december 2000

Å ena sidan högerns tal om eviga mänskliga rättigheter och kritik av social ingenjörskonst. Å andra sidan försvar för välfärdsstaten utifrån nyttotänkande och största möjliga lycka åt största möjliga antal. Var hittar en Marxorienterad vänster teoretiskt och politiskt hållbara utgångspunkter i dessa strider? David Brolin finner det lönt att gå tillbaka ända till 1943 och Arnold Ljungdals kritik av värdenihilismen.

I Uppsala framträdde i början av 1900-talet en grupp filosofer kring Axel Hägerström (1868-1939). På flera viktiga punkter anslöt dessa filosofer – Uppsalaskolan – till idéer som florerade ute i Europa. Uppsalaskolans filosofi ingår som ett led i den positivistiska filosofins orientering bort från idealism och tro på eviga värden. I den nya filosofins pretentioner ingick ambitionen att höja sig till naturvetenskaplig exakthet. Man avisade efterkantiansk spekulation la Hegel, Fichte och Schelling. Det hägerströmska hatobjektet var det svenska 1800-talets dominerande statsfilosofi som bars upp av Christopher Jacob Boström (1797-1866). 1800-talets idealistiska systembyggen betraktas som ovetenskaplig metafysik.

Positivismen – i bred bemärkelse – har en realistisk och materialistisk utgångspunkt. Man erkänner en objektivt existerande värld och förkastar teorier om översinnliga realiteter. Metafysik och livsåskådningsproblematik lämnas åt sidan som ”skenproblem”. I anglosaxisk filosofi satte man i dess ställe en språkkritik, medan kretsen kring Hägerström – i första hand Adolf Phalén – utarbetade en begreppsanalys. Skillnaden är emellertid försumbar. Tanken är att med logikens hjälp ”rena” och entydiggöra vetenskapens grundbegrepp, t.ex. tid, rum, rörelse, förändring. Filosofins uppgift blir denna begreppsanalytiska och språkkritiska praktik. Ytterligare en punkt där uppsalafilosofin och positivismen konvergerar är synen på moraliska omdömen, den s.k. emotiva värdeteorin, i Sverige känd under den ursprungligen nedsättande termen värdenihilism.

Filosofen, författaren och marxisten Arnold Ljungdal (1901-1968) var ingen varm anhängare av Uppsalaskolan. Sina kritiska inlägg levererade han under pågående krig i två steg: först i tidskriften *Kulturfront* – så hette *Clarté* några år – och sedan byggdes artiklarna ut och samlades i volymen *Nihilismens filosofi* (1943)¹. Det är en liten men briljant bok, ett lysande exempel på den marxistiska filosofins möjligheter och en lika lysande som förintande kritik av det svenska samhällets härskande universitetsfilosofi. *Nihilismens filosofi* är en uppgörelse med Hägerströms och Uppsalaskolans teoretiska och praktiska filosofi, dess begreppsanalys och moralkritik. Men undersökningen har större ambitioner än så. Ljungdal är en kulturkritiker som vill överbrygga konstlade fackgränser och kategoriklyvningar. Med sin bok bekämpar han tidens specialisering och mekanisering. Det är till syvende og sist kulturens kristillstånd det handlar om.

Det kan kanske förvåna att Ljungdals kritik kommer först 1943, i stället för 1923 eller 1933 – många före honom vässade pennorna mot den förment kulturfientliga akademiska filosofin i Uppsala. John Landquist, pedagogikprofessor och Aftonbladsskribent, ägnade under 1930-

¹ Finns på marxistarkivet: [Nihilismens filosofi](#)

talet stort spaltutrymme åt kritik av skolbildningen. Det var för övrigt Landquist som myntade begreppet värdenihilism 1931. En annan arg kritiker var Fredrik Böök. Man kan, som idéhistorikern Svante Nordin gör i *Från Hägerström till Hedenius*, säga att Ljungdal är sent ute, men man bör snarare hävda att han på flera punkter är ovanligt framsynt. Ljungdal har nämligen iakttagit tendenser som under 1950- och 1960-talen slår ut i full blom. Han diagnosticerar samtidens intellektuella liv med en ovanlig skärpa; han skriver om tidens ”ideologiska upplösningssprocess” – ett samhällsfenomen som två decennier senare kom att sammanfattas med ett snarlikt begrepp: ”ideologiernas död”. Ljungdals filosofikritik är samtidigt en ideologikritik, en uppgörelse med centrala drag i ett framväxande folkhem.

Att lyfta fram dess innehåll behövs, inte minst då Ljungdals bidrag till idéhistorien behandlats styvmoderligt och nedsättande i litteraturen om den svenska värdenihilismen. Svante Nordins förklenande omdöme i *Från Hägerström till Hedenius* lyder: ”1943 publicerade Arnold Ljungdal en stor uppgörelse med uppsalafilosofin från marxistiska utgångspunkter, *Nihilismens filosofi*, till synes omedveten om att den motståndare han bekrigade redan sänts till Hades av mäktigare krafter än hans angrepp” (1984; s.118). Hans Ruins förenklade omdöme i hans i övrigt intressanta artikel ”Hägerström, Nietzsche och den svenska nihilismen” i *Tidskrift för politisk filosofi* 2000/1 går ut på att Ljungdal skall ha dömt ut hela Uppsalafilosofin som en ”oduglig och till intet förpliktigande begreppslek.”

Nihilismens filosofi handlar som sagt inte enbart om Axel Hägerströms lära, inte heller enbart om Sveriges kulturliv, utan om kulturens tillstånd i sin helhet. Uppsalafilosofin representerar ”...det högsta medvetna uttrycket för vissa tendenser som kan betecknas som typiska för vårt nuvarande krisläge”(s.5). Krisläget karaktäriseras och sammanfattas som ”andlig nihilism”. Nihilismen är en oskiljaktlig del av vårt moderna tidevarv. Den uttrycker sig i en ”löslighet och slapphet i vårt förhållande till idéerna.” Ljungdal ser enligt marxistisk och hegeliansk logik en farlig ”avtrubning av motsatserna” som Uppsalafilosofien har bidragit till (s. 6). Ideologier som ”konservatism” och ”radikalism” betyder ingenting längre. Uppsalaskolan är dock inte den som ensam skall bära hundhuvudet för krisläget: ”Allt jag säger är att den likgiltighet för livsåskådningsproblemen och det förakt för kravet på överensstämmelse mellan teori och praktik, som ovan påtalats, i uppsalaskolans filosofi, har funnit sitt bästa ideologiska komplement.”(s. 8)

I *Nihilismens filosofi* tillämpas ett marxistiskt helhetsperspektiv. Gunnar Myrdal, Vilhelm Lundstedt, Herbert Tingsten, alla influerades de av Hägerströms värdekritik. Universalmetoden heter begreppsanalys och genomsyrar kulturens alla yttringar och vetenskapliga discipliner. I sin inledning skriver Ljungdal att vi har fått en nihilistisk socialvetenskap, en nihilistisk rättsfilosofi och en nihilistisk teologi, och allvarligast av allt: vi har fått en nihilistisk samhällsfilosofi. Låt gå för Uppsalaskolan, tycks Ljungdal säga, men när dess program och metod övertas av representanter för arbetarrörelsen, då får det vara nog. ”Från en rent filosofisk angelägenhet har den utvecklat sig till en fråga om grundvalarna för vår hela livsföring – för samhällets faktiska organisation” (s. 9). Författaren till *Nihilismens filosofi* vill visa att (värde)nihilismen inte är ett radikalt samhällsteoretiskt alternativ till marxismen, som skribenterna på socialdemokraternas teoretiska tidskrift *Tiden* tycks tro. Låt oss se hur han går tillväga.

Uppsalaskolan ”representerar det första allvarliga försöket från det borgerliga tänkandets sida att bryta sig ur den eklekticismens trolldomskrets som sedan Hegels död” (s. 27). Ljungdal prisar skolbildningens hedervärda försök att lösa kunskapsproblemet genom att fästa uppmärksamheten på objektets betydelse. Uppsalafilosofin – och i England Bertrand Russell, G.E. Moore m.fl. – inledde en ”nyrealistisk” vändning inom filosofin. Traditionella riktningar som rationalism och empirism förkastades. Det var inte från förnuftet eller sinnesintrycken filosofin skulle utgå, utan från en av medvetandets oberoende verklighet, vars sammanhang det

sedan gäller att syna. Men detta program fullföljs inte. Uppsalafilosofin vänder sig återigen till tänkandet, för att via begreppen förstå världen. Den ratade rationalismen smyger in bakvägen.

För att begripa nihilismen måste filosofins teoretiska förutsättningar analyseras, dess ”logiska struktur”. Kunskapsteorin, logiken och ontologin måste granskas minst lika minutiöst som moralfilosofin. Förkastandet av moralen är illa nog, men kanske än mer oroande är tendensen att förkasta vår erfarenhets centrala begrepp. Ljungdal skriver kritiskt-ironiskt: ”Även om vi till nöds kan avstå från omdömen av typen Georg är en dålig människa så vill vi åtminstone ha kvar möjligheten att kunna konstatera – låt mig säga – att Georg har rött hår” (s. 11).

Felet med begreppsanalysen är inte att begrepp analyseras och att vi fastställer vad vi menar med exempelvis ”rörelse”. Felet ligger i att Uppsalafilosoferna inte förstår under vilka förutsättningar metoden kan användas. Motsägelselagen – Uppsalaskolans sanningskriterium – äger endast begränsad giltighet. Att konstatera ett begrepps motsägelsefulla innehåll är en sak, men att därefter förklara samma begrepp som oanvändbart är en annan. Så gott som samtliga vetenskapliga begrepp förklaras av män som Phalén och Gunnar Oxenstierna vara motsägande – och mönstras därför ut som odugliga. Ting, rörelse, förändring, det omedvetna, är begrepp som inte längre kan användas. Men Uppsalafilosoferna uppmärksammar inte fällan som de hamnar i, när de analyserar motsägelsefulla begrepp med begrepp som rimligtvis måste vara lika själv motsägande. Språkkritiken förutsätter ett språk att kritisera med. Resultatet blir en kunskapsteoretisk skepticism och nihilism som dömer ut själva språket och tänkandets former.

I *Nihilismens filosofi* går Ljungdal inte in på skillnaden mellan en klassisk aristotelisk logik kontra en dialektisk – det gör han först i boken *Marxismens världsbild* 1947² – men det är underförstått att han tycker att begreppsanalysen är för abstrakt och för odialektisk. Dess tro på ”rena” begrepp med ett ”egentligt” innehåll oberoende av sammanhang är ingenting annat än metafysik. Den logiska analysen av våra begrepp som Phalén förespråkade måste ske i relation till den utanför medvetandet liggande verklighet begreppen representerar. Så sker emellertid inte. Begreppen jämförs endast med varandra:

”I sin iver att rena kunskapen och desinfektera den från varje besmittelse med verklighetens motsägelser har uppsalaskolan till slut hamnat i en värld av sterila abstraktioner som inte längre har någon kontakt med vår faktiska erfarenhet och där inget objektivt omdöme överhuvud taget är möjligt.” (s. 63).

Axel Hägerström är naturligtvis också den som utvecklat Uppsalaskolans moralteori. I sin installationsföreläsning 1911, *Om moraliska föreställningars sanning*, lägger han för första gången i samlad form fram sina banbrytande idéer. Hägerström syftade i sin moralkritik till en uppgörelse med tron på människovärdet och diverse rättsföreställningar. Sin kritik såg han som ett led i en evolutionär framstegsprocess, en progressiv landvinning som skulle komma samhället till godo. De konservativa samhällskrafterna reagerade våldsamt på angreppet, Ljungdals tänkvärda förklaring till kalabaliken är att moralfrågor alltid engagerar människor på ett helt annat sätt än de kunskapsteoretiska – tänk på den bitvis mycket hårda debatten i våra dagar om vårdetik, fosterdiagnostik och dödshjälp. Den teoretiska filosofin anses, till skillnad från den praktiska, syssla med obegripligheter.

Inledningsvis skiljer Hägerström i kantiansk anda på moralomdömen och verklighetspåståenden. Moralutsagor rymmer ett ”böra”, verklighetspåståenden ett ”vara”. Men han stannar inte här, utan drar en annan, radikalare slutsats än Kant, nämligen att moralomdömen är teoretiskt meningslösa. Det nya med Hägerström är således hans nihilism som överskrider och förnekar både den moraliska objektivismen och subjektivismen. Begrepp som ”gott” och

² På marxistarkivet: [Marxismens världsbild](#)

”ont”, ”rätt” och ”orätt” är ordramsor utan innebörd. En utsaga som ”Detta är en god handling”, är teoretiskt meningslös eftersom egenskapen ”god” inte går att återfinna som egenskap i verkligheten. Det moraliska omdömet refererar inte till en objektiv verklighet, det är blott ett känslouttryck.

Hägerström har givetvis rätt i att det finns en skillnad mellan verklighetspåståenden och moraliska omdömen, säger Ljungdal. Distinktionen gjordes redan av Kant, när han skiljde på ett teoretiskt och ett praktiskt förnuft. Men när Hägerström utifrån detta drar slutsatsen att moraliska omdömen är teoretiskt meningslösa är det dags att protestera. Med omdöme menar Hägerström en utsaga som refererar till något verkligt, till ”fysiska fakta”. Med denna speciella definition kan naturligtvis inte moralsatser vara riktiga omdömen, eftersom de hänvisar till en ”tänkt verklighet”. Hägerströms tes är också den att moralomdömen egentligen är imperativsatser, av typen ”Handla så!”. Ljungdals invändning är att även imperativ har en innebörd:

”Om t.ex. prästen i kyrkan säger låtom oss bedja, så vet hans församling genast vad som därmed menas; den böjer sina huvuden. Om löjtnanten vid en parad kommenderar giv akt, så duger det inte att stå och hänga i ledet – inte ens för en uppsalafilosof.” (s. 75)

Det finns gott om påståenden som inte avbildar sakförhållanden men som vi anser vara meningsfulla: ”Om jag säger: I Platons idealstat är det filosoferna som styr, så blir ett sådant uttalande inte ett dugg mindre meningsfullt därför att Platons idealstat aldrig existerat” (s. 73).

Slutsatsen blir: ”Den omständigheten att vi i den moraliska värderingen rör oss med relation mellan något faktiskt och något föreställt – mellan ett vara och ett böra – kan därför på intet sätt betraktas som något avgörande argument mot dess sanning” (s. 74). 1943 använder Ljungdal sällan begreppet positivism, men i en intervju från 1958 förtydligar han det som finns i *Nihilismens filosofi*: att den positivistiska filosofins svaghet är att den blott erkänner det mätbara. Verklighetsbegreppet blir tomt och inskränkt.

Uppsalafilosofin försökte skapa en enhetlig syn på verkligheten. Man röjde undan gammal idealistisk bråte och såg till att kunskapsproblemet fick en realistisk lösning. Men i sina begreppsanalytiska undersökningar klyver man likväl erfarenheten i en teoretisk och en praktisk del utan någon förbindelse där emellan. Ja, man till bidrar till att skärpa motsättningarna inom erfarenheten.

Den logiska följderna av värdenihilismen måste ju vara att man gör sig av med moraliska värderingar, att man helt ger upp det normativa och värderande språkbruket. Uppsalafilosoferna tar som sagt inte det avgörande steget – vilket onekligen hade varit radikalt. Man hävdar istället att moralbegreppens meningslöshet blott gäller på det teoretiska planet. I praktiken kan vi moralisera och värdera som vi själva önskar, bara vi inte hävdar värderingarnas existens eller meningsfullhet! Vi kan med andra ord fortsätta nyttja moraliska föreställningar som påstås vara nonsens, ordramsor och högsta oförnuft. Det är också vad som sker bland Uppsalafilosoferna. Hägerström ägnar stor möda åt att bekämpa vad han upplever som ”fanatiska” och samhällsupplösande moraliska idéer. Men varför bekämpa illusioner? Något som ändå inte finns till? Ekvationen går inte ihop, eftersom det rör sig om en inkonsekvens.

Uppsalafilosofin som felaktigt anklagas för dogmatism, accepterar alla världsbilder och idéer som lika goda: ”Nihilismen har – på äkta dialektiskt manér – slagit över i opportunistisk och principlöshet” (s. 6). Värdenihilismen kunde leda till borgerliga eller till nazistiska sympatier. Den kunde också leda till socialt arbete i folkhemmets tjänst. Poängen är just detta faktum att läran kan föra vart som helst. Här framträder den ödesdigra klyftan mellan teori och praktik. Teoretisk radikalism leder till praktisk opportunistisk – en opportunistisk som dock mer är typisk för Ingemar Hedenius än Axel Hägerström, konkluderar Ljungdal.

Sanningen är ju den att en ”moralisk ordning” – för att tala med Ljungdal endast kan existera så länge värdenihilismen inte tas på allvar. Det saknas ju en inre måttstock att mäta världens tilldragelser med. Alla ståndpunkter är lika goda – eller dåliga. Nihilismen gör att det inte går att kritisera exempelvis krig eller nazismens ondska. Att kalla Hitler förtryckare – eller befriare för den delen – är lika meningsfullt som att säga ”Blä! Blä!” Ordramsor utan innebörd. Bristen på en utmejslad moralisk tankebyggnad leder inte till tolerans. Toleransen förutsätter en fast värdegrund. Exemplet Karl Olivecrona, en jurist och hägerströmian som blev nazist under andra världskriget, bör stämma till eftertanke.

I tidningsintervjun från 1958 utvecklar Ljungdal sin tanke om klyftan mellan varat och börat: ”I och med att man lämnar den metafysiska eller ontologiska frågan, alltså frågan om existensen och dess natur, därhän, hamnar man i en begreppsgymnastik utan förbindelse med verkligheten. Skall den kallas realism så är det en ren begreppsrealism.” Ljungdals kritik går alltså ut på att Uppsalafilosofin inte är realistisk nog. Dess filosofi är för begränsad; stora verklighetsområden som den mänskliga historien utelämnas. Det är uppenbart att Ljungdal har en annorlunda uppfattning om vad filosofin bör handla om: ”Ja, vad skall man med filosofi till, om den inte har någon betydelse för vår livsåskådning. Filosofien skall försöka ge en analys av hela vår erfarenhet och där skapa sammanhang.” Ljungdals marxistiska filosofisyn påminner t.ex. om Antonio Gramscis och Brechts. Alla tre använder ett ”filosofibegrepp underifrån”. Man utgår i sitt filosoferande inte från det rena tänkandet utan från konkreta, vardagliga realiteter.

Ljungdal hävdar värdenas existens och nödvändighet, men inte utifrån en idealistisk position. De har inte ett metafysiskt och transcendent ursprung, utan bör knytas till det ”sociala behovet”. Idén om praktikens betydelse för våra föreställningar om moral och rätt överskred den svenska samtids snäva horisont. Kanske är det först i våra dagar som idéerna i *Nihilismens filosofi* fått fotfäste? I en essä från 1979 hävdar Lars Gustafsson att värdenihilismen sviker ”moraliska upplevelser av oförenliga värderingar.” (s. 96). Som privatman upplever värdenihilisten värdekonflikterna men som filosof förnekar han dem. Är det klokt att göra en boskillnad mellan människa och filosof? Nej, svarar Gustafsson, och citerar Paul Nizans sentens: ”Filosofin finns aldrig tillhands när någon behöver deras tjänster.”

Perspektivet i *Nihilismens filosofi* är i huvudsak filosofiskt; det är moralfilosofi och logik som gäller. Men i ett slutkapitel betitlat ”Uppsalaskolan och Marx”, träder den politiskt-ideologiska dimensionen fram. Fokus riktas mot värdenihilismens anti-marxism. Närmare bestämt vederlägger Ljungdal Herbert Tingstens ”nihilistiska” kritik av Marx och den materialistiska historieuppfattningen. Tingsten anklagar Marx för att värdera och gradera erfarenhetsmaterialet. Ekonomiska orsakssammanhang framhävs som viktigare än andra. Detta går inte för sig, då verkligheten är ett entydigt begrepp. Ljungdal visar hur galet det tingstenska resonemanget är. Inte menar väl Tingsten att alla händelser tillhör historien? Är en nysning av professor Tingsten lika ”historisk” som Japans krigsförklaring? Svaret lyder, givetvis: ”Faktisk eller inte faktisk, representerar professors nysning endast en tillfällig episod i ett liv vars egentliga historiska innebörd är att söka på ett helt annat plan” (s. 96). Med andra ord är graderingen av historien en självklarhet. Alla vetenskapsmän gör urval och följer urvalsprinciper. Även Tingsten. Till skillnad från Uppsalaskolans teoretiker var Marx medveten om sin teori, medan män som Tingsten omedvetet följer vissa konventioner.

Tingsten har vidare tre sociologiska invändningar som måste bemötas. Den första gäller den centrala historiska roll Marx tilldelar klasskampen. Enligt Tingsten är det ohållbart att som Marx påstå att alla historiska förlopp kan förklaras utifrån ett klasskampsperspektiv. Ljungdal kontrar med att hänvisa till Geijers berömda ord om att Sveriges historia är dess konungars. Ingen tror väl för den skull att Geijer förnekar historiska händelser som inte kan relateras till kungarnas verksamhet? Men Marx kan man däremot vanställa! Vad Marx avsåg med sin

tillspetsade formulering i Kommunistiska manifestets inledning är helt enkelt att klasskampen spelar en nyckelroll i en viss epok av mänsklighetens historia. Om detta kan man tvista, men det bör i så fall ske genom en konkret analys av det historiska materialet.

Den andra synpunkten som framläggs av Tingsten handlar om Marx periodindelning, vad Tingsten kallar ”det stora perspektivet”. Men kritiken träffar inte Marx, som noggrant följde tidens vetenskapliga forskning, exempelvis den om förhistorien som bedrevs av Morgan, Haxthausen och Mauer.

”Långt ifrån att bottna i något slags historiefilosofisk konstruktion av apriorisk natur avslöjar sig det stora perspektivet hos Marx som en modifikation av hans ursprungliga ståndpunkt beträffande klasskampen med hänsyn till vetenskapens faktiska landvinningar” (s. 103).

Tingstens tredje anklagelse går ut på att den historiska materialismen är monistisk; produktivkrafterna är den ensamma faktor som förklarar och bestämmer allt i den historiska utvecklingen. Invändningen är enkel att bemöta. Ta bara det faktum att produktivkrafterna (en pluralform) avser en hel mängd faktorer. Sedan glömmer Tingsten motsättningen mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Just denna motsättning framkallar enligt Marx förändringar i samhällsstrukturen.

Principen ”makt är rätt” är en logisk konsekvens av värdenihilismen. Arnold Ljungdal använder inte själva termen men skriver under på tankeinnehållet – han anför t.ex. Hägerströms ord om lagboken som blott en samling maktdekret. Andra författare, som Lars Gustafsson och Carl-Henning Wijkmark, har inte tvekat att utkora Hägerström till makt-filosof. Hägerströmianismen kan visserligen inte på ett enkelt och oförmedlat vis kopplas till statliga övergrepp, men i kritiken finns en sanning, och det är att det hos Hägerström och hans lärjungar saknas ”...en spärr mot onda tider...” som Carl-Henning Wijkmark skriver i sin bok *Omsvängningarnas år* (1991). Om man ser värden som rena intet, så återstår endast makten som realitet, och har man inga moraliska riktmärken att följa, följer man de härskandes moral. Moralupplösningen tjänar det bestående eftersom den inte bara förintar en gammaldags kristen och konservativ etik, den omöjliggör också en revolutionär etik.

Synsättet ledde alltför enkelt över i en vetenskaplig expertokrati, där samhällsnyttan blev allt och människovärdet och den personliga värdigheten intet. I Olle Sahlströms *Den röde patriarken* (1998) ges den i mitt tycke mest balanserade sammanfattningen av Hägerströms inflytande på samhällsutvecklingen: ”Han gav teoretisk legitimitet åt en teknokratisk samhällsvision med stort inflytande inom den nyttotraditionen som har dominerat arbetarrörelsen sedan tidigt trettioital.” Vi ser ett idéhistoriskt trendbrott, där frihetstraditionen ersätts av nyttotraditionen, en övergång Sahlström kopplar till den socialdemokratiska makterövringens logik. När makten skulle förvaltas dög inte längre splittrande rättvisetankar. Idén om social rättvisa passar blott i ”brytningstider”, inte i det ”invecklade samhällsmaskineriet”, som Hägerström skriver (*Socialfilosofiska uppsatser*). Samhällsnyttan blev ett vapen inåt mot kommunismens och marxismens klasskampstänkande, och samtidigt utåt mot högern. Kort sagt ett medel för att åstadkomma folkhemmets grundvalar: klassförsoning och rationell ”värdefri” samhällsplanering.

Att försöka förinta moral- och rättsbegreppen var ingen klok lösning. Visserligen kan moralen vara en klen tröst för fattiga och förtryckta (först käket, sen moralen, som Brecht påpekade) och talet om de ”mänskliga rättigheterna” kan som i våra dagar användas till att dölja förtryck och imperialism. Men de är trots detta ett omistligt verktyg i klasskampen. ”Det är rätt att göra uppror!”, som Mao hävdade och Hägerström förnekade.

Marx och Engels kritiserade den borgerliga naturrätten och någon ”evig rättvisa” trodde de inte på, utan betraktade rätten utifrån ett historiematerialistiskt klassperspektiv. Varje

samhällsklass har sin ”rätt” och vad som är rättvist i ett samhälle är orättvist i ett annat. Samtidigt menade de att man inte kan bygga ett socialistiskt parti utan rättskrav. Ljungdal intar en liknande ståndpunkt:

”I varje fall kan man inte förutsätta att arbetarklassen skall kunna bygga sin kamp för en bättre och värdigare tillvaro på en åskådning som reducerar våra omdömen om rätt och orätt till en samling meningslösa ord utan någon som helst relation till verkligheten” (s. 87).

Arnold Ljungdal formulerar som vi sett idén att nihilismen är den europeiska kulturens kristecken. Den har sin rot i den kapitalistiska arbetsfördelningens och specialiseringens upplösande inverkan på det mänskliga tänkandet. Nihilismen är således äldre än uppsala-filosofin (men Nietzsche nämns märkligt nog inte!); finns den kvar även sedan värdenihilismen som filosofiskt paradigmlämnat scenen? Mycket tyder på detta. Den analytiska filosofin som tar vid efter andra världskriget fortsätter i stort sett i dess spår.

Sedan har vi utilitarismen, som förvisso inte är värdenihilistisk, men människovärde och rättigheter ses som fiktioner också i denna idétradition. Samhällsnyttan och den totala mängden lycka är viktigare. Målet är största möjliga lycka för största möjliga antal. Men lyckan kan inte vara politikens mål, eftersom den låter sig förenas med förtrycket. För en utilitarist så måste Aldous Huxleys dystopi *Du nya sköna värld*, där människor drogas till lycka, vara en utopi (se min artikel i *Flamman* 2 juni 2000). Politiken måste således styras av värderingar, av en uppfattning om det goda och det rättvisa samhället.

Individens moraliska autonomi är fortfarande en främmande tanke på Sveriges filosofiinstitutioner. Utilitaristen Torbjörn Tännsjö skriver om dödsstraff: ”Dödsstraff är inte i någon absolut mening moraliskt förkastligt” (*Filosofi och politik*, 2000, s. 194). Om det hade positiva sidoeffekter skulle vi vara förpliktigade att införa dödsstraff. Så kan bara en insnöd teoretiker – filosofen kontra privatmannen – uttala sig! Tännsjö bortopererar hela den sociala dimensionen; dödsstraffet som uttryck för statlig repression och klassförtryck. Medlen avskiljs från målet i god värdenihilistisk anda. Tännsjöns moraliska idéer är lika improduktiva, idealistiska och reaktionära som Hägerströms – detta trots att båda är filosofer på vänsterkanten. Tännsjöns drömmar om lyckopiller, genförbättringar och offeretik är sammanhangslösa konstruktioner, lika fjärran från den konkreta verkligheten som Hägerströms moralteori. Som ett exempel på socialistisk moral nämner Tännsjö ett – påhittat, givetvis – lotteri där personen som dragit nitlotten smärtfritt dödas, varefter den dödes organ utdelas till sjuka behövande. Så löser man alltså problemet med knappheten på organ. Socialistisk moral!? Nej, detta är grymhetens och knapphetens moral. Rationalistiskt iskall på samma sätt som moralen bakom dödsstraff. Tännsjö är fastlåst i det borgerliga tänkandets antinomier. Han placerar sig själv och läsaren i konstlade inhumana valsituationer där alternativet är pest eller kolera. Något tredje gives inte. Socialismens moral däremot är förankrad i det verkliga livet, den upphäver kapitalismens falska alternativ (dödsstraff eller livstidsstraff?) och uppdiaktar inte dystopiska situationer (dödslotterier) som bara ökar förtrycket i världen.

Litteratur

Brolin, David, ”Humanismens kritiker” i *Flamman* 2/7 2000.

Gustafsson, Lars, ”Om värdeteori” i *Filosofier* (Stockholm, 1979)

Haug, Wolfgang Fritz, ”Att filosofera med Brecht och Gramsci” i *Socialistisk Debatt* 1998/1

Hägerström, Axel, *Socialfilosofiska uppsatser* (Stockholm, 1966)

Ljungdal, Arnold, [Nihilismens filosofi](#) (Stockholm, 1943)

Marc-Wogau, Konrad, *Studier till Axel Hägerströms filosofi* (Falköping, 1968)

Nordin, Svante, *Från Hägerström till Hedenius* (Bokförlaget Doxa AB, Lund 1984)

Ruin, Hans, "Hägerström, Nietzsche och den svenska nihilismen" i *Tidskrift för politisk filosofi* 2000/1

Sahlström, Olle, *Den röde patriarken* (Uddevalla AB, 1998)

Tännsjö, Torbjörn, *Filosofi och politik* (Manifest, 2000)

Wijkmark, Carl-Henning, *Omsvängningarnas år* (Stockholm, 1991)